

Matuska Márton, újvidéki újságíró
a Délvidéki Mártírium 1944-45. Alapítvány kuratóriumi tagja

MIT KELL KUTATNUNK 1944-45 KAPCSÁN?

(A Délvidéki Mártírium 1944-45 Alapítvány megalakításának közvetlen előzménye)

„Csak el akarom mondani. Oda akarom helyezni a mi halottainkat is a többi áldozat mellé, hogy az évfordulókon ők is megkapják a maguk koszorúját. Hogy ne a temető árkában, a városi szeméttel letakarva, ne följük ültetett akácfák töve alatt, tetejükbe telepített teniszpálya alatt, ne sintérgödörben, ne a téglagyár agyagbányájában porladjanak. Temessük el, számoljuk meg, írjuk be őket a halotti anyakönyvbe tisztességesen, és mondjuk meg róluk, hogy ők is áldozatok. S amikor mindez megtörtént, akkor ne azt hirdessük, hogy most ismét rajtunk a sor, hogy mindezt visszaadjuk, kamatostul, mint szokás, hanem mondjuk, hogy ennek örökre vége”

(Matuska Márton: „A megtorlás napjai” című könyvéből)

Csakugyan elérkezett a várva várt alkalom, s elkezdődik az 1944 végén, 1945 elején a Délvidéken lezajlott magyarirtás történetének tudományos feltárása? Úgy tűnik, igen.

Sólyom László magyar és Borisz Tadiccs szerb államfő 2009. október 19-i budapesti találkozójukon bejelentették, hogy felkérjük a két ország tudományos akadémiait, alakítsa-

nak közös bizottságot annak kivizsgálására, mi történt a második világháború utolsó hónapjaiban a Délvidéken élő magyarokkal.

Negyvenhat évi dermedt csend követte a tömegmészárlást. 1990-ben tört meg. Azóta, jórészt mi magunk, délvidéki magyarok keressük a választ, a Mi történt velünk? kérdésre. Munkánknak köszönhetően ma már kezd közismertté válni, hogy a bevonuló partizán fegyveresek tömegirtást csaptak közöttünk, melynek során föltehetőleg több tízezer ártatlan (magyar) lakost kivégeztek többek között. Eddigi ismereteink szerint az összegyűjtött emberek kivégzését, szinte kötelezően kegyetlen kínzásuk előzte meg. Ezt követte a kivégzettek vagyonának szétzilálása és folytatódott a maradéknak az elkobzásával. Már akkor, de a későbbiekben is, a vérengzést az elkövetők és a hatalom képviselői, majd nyomukban a történészek is úgy állították be, mintha csupán háborús bűnösöket vontak volna felelősségre. Tömegmészárlásról nem lehetett beszélni egészen 1990 áprilisáig. A kérdést a nyilvánosság előtt, – a ma már történelminek mondott – (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) vetette fel nem sokkal a megalakulása után, amikor egy kurta közleményben szinte ugyanazt az óhajt fogalmazta meg, mint napjainkban a két államfő. A VMDK a nyilvánosság színe előtt, a délvidéki magyarok napilapjában, a Magyar Szóban fordult április 20-án a Szerb Tudo-

mányos és Művészeti Akadémiához és a Magyar Tudományos Akadémiához, kérve tőlük az események tudományos kivizsgálását. A szerb akadémia érdemben nem válaszolt a felvetésre, a helyi magyarok azonban azóta – nem csekély eredménnyel – kutatják a véres eseményeket, sok esetben magyarországi segítséggel.

A két államfő kezdeményezését nekünk, itt, a Délvidéken élő magyaroknak is támogatnunk kell, sőt mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a bizottság csakugyan megalakuljon, és hogy munkáját a két állam és a két nemzet közös érdekének megfelelően végezze el.

Elodázhatatlan feladatunk, hogy alaposan készüljünk fel. Vizsgáljuk meg, mivel tudunk hozzájárulni a munka sikeréhez, fogalmazzuk meg célunkat, elvárásunkat, dolgozzuk ki a munkamódszerünket. Mérjük fel azonban azt is, hogy a kapott eredmény alapján milyen újabb feladataink támadnak. A magam részéről megkísérlem felvázolni, hol és mit kell kutatni, illetve valójában mivel tudunk hozzájárulni a munka sikeréhez, figyelembe véve azt a nem csekély eredményt, amit az eddigi kutatások során elértünk. Elsősorban azokra a publikációkra lehet gondolni, amelyek hivatásos és amatőr kutatók munkájának eredményeként megjelentek.

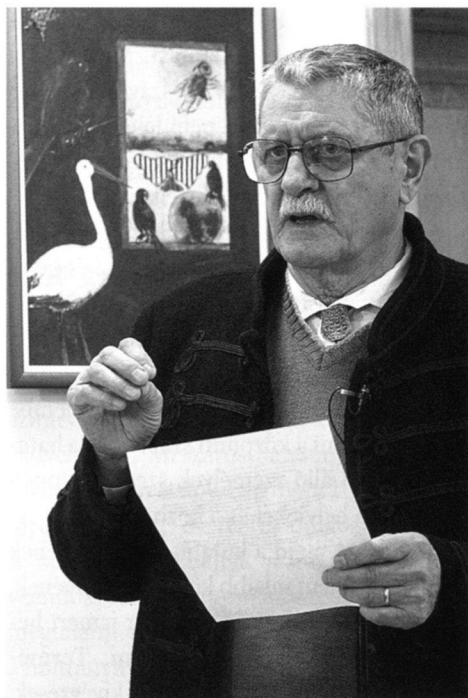
MI LEGYEN A KUTATÁS CÉLJA?

Mi egyéb lehetne, mint az eseménysor teljes feltárása.

Ki kell tehát kutatni, mi történt a vajdasági magyarokkal a háború végi hónapokban, illetve még néhány hónappal utána is.

Várható eredményként az alábbi két alkotás létrejötte tűnik a leglogikusabbnak.

Az első, hogy leíró történelmi tanulmány készül az eseményekről. A tanulmány is két részre tagolódik. Egy átfogó, amely az egész

Matuska Márton

országra, illetve a történések lezajlásának teljes területére vonatkozik, természetesen az általunk Délvidéknek nevezett tájegységre irányítva a legfőbb figyelmet. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a kutatás tárgyát képező eseményekre vonatkozó döntések Belgrádban születtek, illetve a központi hatalom hozta meg őket, – akár ha nem is Belgrádban, – s a likvidálási folyamat szálai is a központi irányító szervnél futottak össze. A későbbiek során a központi hatalom ügyelt arra, hogy a vérengzéssel senki se foglalkozhasson, de még csak ne is emlegethesse. Az előzőekből következik, hogy Belgrádban éppen úgy keresni kell az adatokat, a dokumentumokat, mint a vérengzéssel érintett terepen.

Ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy az egyes helységekben történtek ne képezzék ugyanilyen gondos és alapos vizsgálódás tárgyát. Sőt tovább menve, s tekintettel arra, hogy a vérengzés kiterjedt a Drávaszögre,

Szlavóniára és a Mura vidékére, ezeken a tájakon is folytatni kell kutatást. Mivel pedig ezek a részek ma Horvátországhoz, illetve Szlovéniához tartoznak, nem lehet teljes fel-tárásról beszélni, ha a vizsgálódást nem terjesztjük ki ezen országok levéltáaira is.

A **második** rész pedig abból fog állni, hogy elkészül az áldozatok összesítő és hely-ségenkénti névsora.

Nem lesz mellékes hozadéka a kutatásnak, ha eredményeként meg lehet majd nevezni a bűnösöket. Természetesen itt is figyelembe kell majd venni a központi szervek és a hata-lom csúcán álló személyek szerepét éppen úgy, mint a helyiekét és a közbülsőket.

Nem lehet majd a kutatás eredményének tekinteni, hanem inkább következményének, hogy a látókörbe kerülő és a már ismert he-lyeket emlékjelekkel kell ellátni. Termé-szetesen azokra gondolunk, ahol a kivégzések, illetve azt megelőzően a kínzások folytak, s azokra, ahol a tömegsírok vannak vagy voltak. E helyek nagy része ismert, de eléggé nyilvánvaló, hogy vannak előttünk még ismeretlenek is. Némely tömegsírról például bizonyosan tudjuk, hol terülnek el, de vannak amelyekről csak sejtjük, hogy léteznek. A ke-zünkbe kerülő dokumentumok, az esedékes sírföltárások alapján majd bizonyosságot nyerhetünk az ilyen feltételezések felől, de elképzelhető, hogy teljesen új ismeretekhez is fogunk jutni. Bizonyosan sokan ismernek egyedi sírhelyeket is, ahol egy-egy kivégzett személy nyugszik. A tényfeltárás során ezeket is meg kell említeni, esetleg jelölni is. A már nem fellelhető tömegsírokról szólva, magya-ráztaként megemlítjük, hogy például Újvidék-en, tudomásunk szerint egyetlen tömegsír sem maradt meg. Pedig volt az egykori Kátyi-erdőben és környékén – több helyen is –, a Horgász-szigeten, a Guszek szállás néven is-mert tanyánál s másutt is. Hogy hova lettek, mi történt velük, azt más helyen már többen

említették, de foglalkozni kell ezzel a ténnyel a szóban forgó jövőbeli tanulmány(ok)ban is. A kutatás eredményétől függően majd ki lehet jelölni, hol hiányzik még megfelelő, méltó emlékjel. Mint közismert, több helyen van már ilyen, de igen sok helyről hiányzik még. Ilyen megjelöléseket kell végezni ott is, ahol nem hozzáférhető a tömegsír. Mint pél-dául Zomborban, mert fölébe épült a busz pályaudvar. Ugyancsak Zomborban úgy-szintén meg kell jelölni, mint a kínzás egyik színhelyét a Krónics-palotát. De emléktábla kívánkozik a lerombolt magyar templomok helyére is, így például Csurogra és Mozsorba. Ide tartozik az újvidéki emlékhely megjelölése is, hiszen a városban az átlagosnál nagyobb volt a kivégzettek száma. Mivel valószínű, hogy egyetlen tömegsír sem lelhető már fel, így mégis az a legkézenfekvőbb, ha felépül a Futaki úti temetőben a Makovecz Imre által tervezett emléktorony.

Külön kell majd vizsgálni, mi történt azok-ban a helységekben, amelyeknek nem volt nagyobb számú magyar lakosa, de amelyek-ből az a kevés is eltűnt. Ilyenre szolgáltat példát a Basahídon lezajlott eset. A férfiakat szinte kiirtották, az időseket, nőket, gyermekeket kiűzték a faluból. Ma már csak akkor tudunk ezekről a helyekről valami biztosat megtudni, ha a dokumentumok között találunk adatokat. Helybeli emlékező ugyanis nincs már.

MIT KELL KUTATNI?

El kell dönteni, milyen áldozatok képezik a kutatás tárgyát?

Elsősorban azok, akiket a tömeges kivég-zések idején likvidáltak. Köztudott, hogy a tömegirtás a Vörös Hadsereg tájunkra érke-zésekor kezdődött, a katonai közigazgatás bevezetése után teljesedett ki, és nagyjából ennek megszűntéig tartott. Mivel azonban a haláltáborokba zártak helyzete még hónapok múltán sem enyhült, az ottani körülmények

között élők közül a táborokban még továbbra is tömegesen pusztultak az elhurcoltak, nem lehet tehát a jelzett idő után elhunyt áldozatokat kihagyni. Az is ismeretes, hogy kisebb mértékben ugyan, de a korábbi helyszíneken estenként tovább folyt a likvidálás. A titói rendszer stabilizálása után pedig a rendőri és a bírósági esetek gyakran úgy fejeződtek be, mint a felelőtlen vérengzések idején; vagyis, hogy a gyanúba fogottak egyszerűen eltűntek a hatóságok és az igazságügyi szervek kezén. Mindezekon felül, az 1945-ben, 1946-ban és még az 1947-ben lefolytatott bírósági perek végén meghozott ítéletek megalapozottságát is indokoltan kétségbe vonhatjuk. Tehát kimondhatjuk, hogy ártatlan emberek is halálal lettek büntetve. Jogos az igény, hogy az ezen perekben elítélt személyek esetében kezdeményezni kell a perújítást annak reményében, hogy az ártatlanul elítéltekről kideríthető a bűntelenség, s akadhat köztük olyan is, akit nem csupán mi magyarok, hanem a szerbek is hősként fognak majd tisztelni.

HOL KELL KUTATNI?

Miután a két állam legfőbb méltósága kezdeményezte a kutatóbizottság felállítását, kézenfekvő abból a logikusan következő feltevésekből kiindulni, hogy a majdani bizottság hozzá fog jutni minden releváns dokumentumhoz, amellyel nem csupán a két állam, hanem – mint fentebb már említettük – az azóta szétesett Jugoszlávia utódállamai közül Szerbián kívül Horvátország és Szlovénia is rendelkezik. Okkal feltételezhető, hogy a volt Szovjetunió levéltáraiban is akad a magyarok elleni vérengzésre vonatkozó dokumentum. Az eddigi kutatások során igen sok forrás tanúsítja, hogy a Vörös Hadsereg tisztjei és katonái akadályozták a tömegmészárlást, amivel a két hadsereg – nevezetesen a Vörös és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg – felsőbb katonai szervei is foglalkoztak itt-ott,

ennek pedig nyomai maradhattak az iratokban.

Eddigi ismereteink szerint az eseményekkel foglalkozó dokumentumokat az országon belül, a Vajdaság területén és a Belgrádban őrzöttek között kell keresni.

Vannak ide vonatkozó feljegyzések az egyházi okmányokban is. Ide sorolhatóak mindenekelőtt az egyházi anyakönyvek, a Historia domusok, sematizmusok, levelezések s a korabeli naplófeljegyzések.

Az állami anyakönyvi hivatalok könyvei szintén a vizsgálódás tárgyát képezik.

Néhai dr. Mészáros Sándor átvizsgálta a Jugoszláv Hivatalos Lap holtta nyilvánítási hirdetményeit, és fel is dolgozta azokat. A könyveiben találtak szintén figyelembe veendőket. Ezzel kapcsolatban fontos lenne megtalálni azt az utasítást, amelynek alapján a holttan nyilvánítási ügyben eljáró bíróságok, a hatalom által is ismert sorsú – negyvennégy végén vagy negyvenöt elején a partizánok által kivégzett – személy halála napját általában 1945 május kilencedike tájára tették. Ilyen utasítás feltehetőleg valamelyik belgrádi levéltárban lelhető fel.

A korabeli napilapok – vajdaságiak és belgrádiak egyaránt – naponta közöltek híreket letartóztatásokról és kivégzésekről. E hírek gondos vizsgálata is hozzá tartozik a kutatáshoz.

A tömegirtás kezdetén a győztesek öntelt-ségükben azt hitték, hatalmuk végtelen, szavuk pedig az örök igazság. Emiatt a tömeges kivégzésekről tájékoztatták a nyilvánosságot, sőt, hirdetményekben toborozták az eseményekre a nézőközönséget, s falragaszokon tették közzé a kivégzettek hosszú névsorát. Nem kizárt, hogy ilyesmiről is akad a levéltárakban dokumentum.

A későbbi időkben, amikor már ország-szerte sorozatban gyártották a titói szemléletű történetfeldolgozásokat – ilyen volt például a Vojvodina u borbi című kiadványok sokasága – rengeteg hasznos adatot tartalmazó

kiadvány jelent meg. Csak tudni kell olvasni a partizánok és kommunisták dicsőhimnusaival foglalkozó sorok között. Sok esetben megnevezik az ártatlanul kivégzetteket. Leírják ugyanis a kivégzés körülményeit, amiből ma kétségtelenül megállapítható, hogy a kivégzés áldozatai lényegében falusi lincselésben veszítették életüket.

Nem hagyható figyelmen kívül az a mintegy fél tucat magyar könyv, amelyek helyi kutatók gyűjtésének eredményét tartalmazzák, benne az áldozatok névsorával és a kivégzés történetével.

Közel két évtizedes az értesülés, hogy az ausztriai Klagenfurtban több menekült nyilatkozott hatósági szervek előtt a Jugoszláviában lezajlott mészárlásokról. Nyilván őrzik még ott ezeket a kihallgatási jegyzőkönyveket. S ha Klagenfurtban volt ilyen, utána kell nézni, volt-e más menekülttáborokat működtető városban.

MIK VÉGEZZÉK A KUTATÁST?

A két államfő megjelölte, hogy a tudományos akadémiákra fog tartozni a munka. Ez csak természetes. Elképzelésünk szerint azonban sok más szervezetet és szervet, kutatót is be kell majd vonni.

Nem szólhatunk bele, kit fog majd kijelölni a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, és kit a Magyar Tudományos Akadémia. Tudomásunk van arról, hogy az MTA-nak több olyan tudósa is van, aki foglalkozott a témával. Illetékes szervek vagy személyek nyilván fel fognak kérni általuk arra érdemesnek ítélt kutatót, hogy vegyen részt a munkában. Szerbiában ismerünk olyan tudósokat, akik tagadják, az egész vérengzés történetét. Annyi elvárásunk természetesen lehet, hogy ne ilyen nevezzenek ki a kutatócsoportba.

A Vajdaságban két magyar tudományos társaságunk működik. Újvidéken a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Szabadkán

pedig a Magyarságtudató Tudományos Társaság. Mindkettőnek hatáskörébe tartozik a feladat és mindkettőnek a tagjai között található kutatók, akik már eddig is foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel. Vannak köztük hivatásos, képzett történészek. Nem hagyhatók ki a munkából.

Ha nem is vonják be a munkába amatőr kutatóinkat, de figyelembe kell venni többek munkájának az eredményét. Azokét, akik a helyi történetek valamelyikét dolgozták fel, s akik kivétel nélkül mindannyian szolgálták az áldozatok névsorával.

A 2009. esztendőben vetődött fel a tömegsírok meghatározásának a kérdése. Korábban senki sem foglalkozott külön ezzel a témával, de a kutatók, helytörténészek megtették. Természetesnek tartható, hogy az eredményeket számba kell vennie a majdani tudományos kutató csoportnak. Lapjaink sok hasznos adattal szolgálhatnak. A kutatást nem lehet elképzelni sírfeltárás és az ezzel járó egyéb feladat elvégzése nélkül. Ide természetesen külön szakértőkre van szüksége a kutató csoportnak. A munka akkor lesz teljes, ha minden ismert tömegsirt föltárunk. Nem lesz azonban fölösleges, ha kidolgozunk valamilyen sorrendet, meghatározzuk hol kellene kezdeni a föltárást.

HOGYAN KÉSZÜLJÜNK FÖL?

A fenti gondolatok nem azzal a szándékkal íródtak le, hogy kötelező irányt szabjunk vele a munka menetéhez, hanem inkább csupán azzal, hogy az ügy iránt érdeklődők figyelmét felhívjuk az igen időszerűvé vált lehetőségekre, kérdésekre és a cselekvésre. Éppen ezért hamarosan össze kellene dugni a fejünket, hogy kialakítsuk közös véleményünket, amivel majd befolyásolhatjuk a munka menetét és természetesen annak a végeredményét.

Újvidék, 2009. november

Matuska Márton